

Ножин-Юьртан муниципалъни к1оштан Ножин-Юьртарчу А.А.Ахмедовн ц1арх №8 йолчу
гимназин КЮД (коьртачу йукъара дешаран), КДП (коьртачу дешаран программин) №4
йолу йуххедиллар

Хъаьжна, т1еэцна

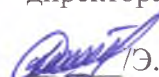
Нохчийн меттан, литературин
методически цхъаьнакхетараллин
кхеташонехъ

 /Э.К.Хайпаева

15.08.2022 шо

Барт бина

дешаран декъехула
директоран г1оьнча

 /Э.И.Джабраилова

15.08.2022 шо

Нохчийн литературин белхан программа

Тег1а: коьрта йукъара дешар

(5-9 классаш)

Х1оттийнарг: Шапианова Ф.Р.

Чулацам

Кхеторан кехат

«Ненан меттан (нохчийн) литературин» дешаран предметан йукъара башхалла

«Ненан меттан (нохчийн) литературин» дешаран предмет Иаморан Иалашо

Дешаран планехь «Ненан меттан (нохчийн) литературин» дешаран предметан меттиг

«Ненан меттан (нохчийн) литературин» дешаран предметан чулацам

5 класс

«Ненан меттан (нохчийн) литературин» дешаран предметан программа карайерзоран кхочушдан лору жамIаш

Личностни жамIаш

Метапредметни жамIаш

Предметни жамIаш

Тематикин планировани

5 класс

Йуххедахкарш

Кхеторан кехат

Йукъарчу дешаран коьртачу тегIанера ненан (нохчийн) меттан литературин Герггара белхан программа кхочушйна йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан дешаран стандарт буха тIехь долчу 2018 ш. 3 августера № 317-ФЗ йолу «Федеральни законан 11 а, 14 а статьяш йукъа хийцамаш балорх», «Россин Федерациехь дешарх лаьцна» Федеральни законаца а (31.05.2021 шарера № 286 йолу Россин Федерацин Серлонан министерствон Приказ «Йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан дешаран стандарт тIечагIйарх лаьцна, регистраци йина Россин Федерацин Юстицин министерствоно 05.07.2021 ш. №64100), Кхетош-кхиоран герггарчу программица (тIечагIйна 2020 шеран июнера йукъарчу дешарехула болчу ФУМОн сацамца) а, Россин Федерациехь ненан мотт хьехаран Концепцица а (2016 ш. 9 апрелера № 637-р йолчу Россин Федерацин Правительствон сацамца тIечагIбинчу), 2019 ш. 1 октябрехь РФ Серлонан Министерствон Коллегино тIечагIйинчу Россин къаьмнийн ненан меттанаш хьехаран Концепцица а, ПКУ «Нохчийн меттан» Илманийн кхеташоно тIечагIйинчу нохчийн мотт а, нохчийн литература а хьехаран концепцица а, 12.05.2022 шарера №3 йолу протоколца, догIуш ма-хиллара.

Карарчу документан нормативни база хилла лаьтта Россин Федерацин Конституци, Нохчийн Республикин Конституци, «Россин Федерацин къаьмнийн меттанах лаьцна» долу 1991 ш. 25 октябрера Россин Федерацин Закон, «Нохчийн Республикин пачхьалкхан меттанах лаьцна» долу 2007 ш. 25 апрелера № 16 РЗ Нохчийн Республикин Закон, ФЗ №

«Россин Федерациехь дешарх лаьцна», «НР дешарх лаьцна» 2014 ш. 30 октябрера № 37-РЗ йолу Закон.

Нохчийн мотт – нохчийн къоман мотт а, Нохчийн Республикин пачхьалкхан мотт а бу, цу бахьано хьелаш кхуллу цуьнан Иалашбаран а, кхиоран эшар. 5-9 классашкахь «Ненан мотт а, ненан меттан литература а» предметан декъахь хьобхуш йу ненан (нохчийн) меттан литература санна, иза хьажийна йу дешархойн интеллектуале-довзаран, коммуникативе, исбаьхьаллин-эстетикин похИмаш кхио а, коьрта ГИллакхе-этикин кхетам кхолла а, личностана нохчийн къоман культура марзийн а.

«Ненан (нохчийн) меттан литературин» предмет – иза беран интеллектуале а, ГИллакхе-этикин а кхиаран тIегIа къастанден гуманитарни дешарх коьрта предмет йу. Литературин дешаро аьтто бо йешаран маьИна а девзаш, литература Iаморо шеггахь къонахчун амал кхийайой а хууш, шен дуьненхьежамна дашца а, йозанца а бух бало а хууш, адамца а, йукъараллица а ваза \ йаза хууш волу \ йолу кхетаме личность кхио.

Программо чулоцу кхеторан кехат а, предмет карайерзоран кхочушдан лору жамIаш а, предметан чулацам а, программин хIора дакъа карадерзо билгалдаьхначу сахьташца йолу тематикин планировани а, урокал араьхарчу ГIуллакхдаран план а.

Карара программа бух хилла лаьтта авторийн дешаран программаш хIитторехь а, «Ненан (нохчийн) меттан литературин» дешаран предмет хьобхучу ненан (нохчийн) меттан а, литературин а хьехархойн белхан программа хIотторехь а. Авторийн а, белхан программаш хIитточара а хьехаран материал къепе йалорехь и Iамо раж къасто а, дакъойн а, теманийн а сахьташ дIасхьадекъа а шен некъ кховдо а мега.

«НЕНАН МЕТТАН (НОХЧИЙН) ЛИТЕРАТУРИН» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН ЙУКЪАРА ХАРАКТЕРИСТИКА

Литература уггаре эвсаре гIирс бу шен кхачаме стаг хила (ша шен кхето, ша шен кхио), гонахьарчу хиламийн хьелашца тарвала / тарйала, иштта кхоллараллин жигараллин стимулятор а йу.

Литературин говзар – иза авторан коммуникативе-къамелан белхан сурсат ду. Цундела йешар Iамор кхочушхила деза предмета чохьхара а, метапредметан а уййраш кхочушйен гIо ден коммуникативе-белхан бух тIехь.

Карарчу курсан концептуале башхалла хилла лаьтта йаздархочуьнца дистанционни къамел дар (тексташ йешаран гIоьнца). Литературин йешаран гурашкахь ша-къаьсттана меттиг дIалоцу ша йечу (индивидуале а хуьлийла и, йа коллективана йукъахь) исбаьхьаллин говзаран интерпретаци йарехь белхан зераш гулдар хуьлийла и, ткъа и зераш кхуьу тайп-тайпанчу йешарехь, барта къамелехь (бераша башх-башха тексташ йухайуьйцуш, уьш йийцаре йеш, царна анализ йеш, церан мах хадош, йешначу текстийн хьокъехь шена хетарг тIечIагIдан бух балош; дешаран йешарехь тайп-тайпана зераш карадерзош, кхоллараллин белхаш дIабахьарца: сценаш хIитторца, драматизацин сурт хIотторца, йешначу исбаьхьаллин говзарийн мотивашна тIехь шен тексташ кхолларца, иллюстрацеш йарца а.

Ненан меттан литература Iаморо дIалоцу личность кхиоран процесехь коьрта меттиг, иштта Iаморо аьтто бо цуьнгахь къонахалла, ГИллакхе амал, кхоллараллин похИма кхиорехь, нохчийн халкъан дахаран философи йовзарехь а, карайерзорехь а, иштта доккха гIо до къоначу тIаьхьене къоман исторически зераш дIакховдодарехь а. Билгал йолу Iалашонаш кхочушйаран дешаран материал вовшахтоьхна гуманизман критерешца, исбаьхьаллин а, довзаран а мехаллашца, пайдаэцархьама тIекхача йиш хиларца, актуале хиларца, поликультурица, ламасталлин классика а, вайзаманан литература а цхьаьнайарца, тематикин а, жанрийн тайпа башх-башха хиларца догIуш ма-хиллара.

«Ненан (нохчийн) меттан литературин» предмет Іаморо таронаш кхуллу дешархочун дешнийн база шорйан, церан къамелан культура, коммуникативни а, тайп-тайпана культурийн компетенцеш а кхио.

«Ненан (нохчийн) меттан литературин» курсан чулацам хъажийна бу дешархойн нохчийн литературин хъашташ кхочушдан, уьш нохчийн къоман культурина тІекхиарехъ а, шеца иза Іалашйарехъ а ша-тайпана эстетикин гІирсаш хиларе терра.

Чулацамечу агІоно тидаме оьцу нохчийн литературин курсан чулацаман компонент тайп-тайпана хила йиш хилар, белхан программашкахъ уьш кхочушйаро дагадоуьйту тайп-тайпана авторийн говзаршкахъ тематикаца а, проблематикаца гергадолу къоман-шатайпана а, йукъара а хъелаш билгалдаха

5-9 классашна йолу «Ненан (нохчийн) меттан литература» дешаран предметан программа хІоттайо проблемин-тематикин, концентрически а, хронологически а принципаш цаьнаярца. ХІора классан программин чулацамна йукъайогІу даима а маьІне йолу проблемаш а, мехаллаш а билгалйоху фольклоран а, нохчийн классикин а, вайзаманан литературин а говзарш.

Исбаьхьаллин литература идейни а, гІиллакхе а, эстетически а личность кхолларан исбаьхьа гІирс бу. Бикультурни йукъараллехъ нохчийн литература шен чулацамца, шен исбаьхьаллин орамашца герга йу дешархоша йуьхьанца шен къоман гІиллакхашкара а, ламасташкара а схъаоьцучу оьздангаллехула зеделлачунна. Муьлхачу а къоман тІаьхьало (культура, литература) коьрта синмехалла йу. Халкъан культурин а, ламастийн а, гІиллакхийн а буха тІехъ дІахьуш долу Іамор а, кхиор а нийса некъ бу дешархошка этносан культурехула Россин йукъара а, дуьненан культура а ларийта, кхечу культурийн векалшка лараме йукъаметтигаш кхоллийта.

Дешархошна дешар Іамор коьрта долчу декъана оьрсийн маттахъ дІахьучу йукъардешаран учрежденешкахъ ненан мотт санна нохчийн мотт Іаморехъ, нохчийн литература – иза дешаран предмет йу, нохчийн къоман исторех а, культурех а, ламастех а хаарш схъаэца а, довза а таро луш, иштта иза культурин ша-тайпана йаздархочун кхолларалла толлуш долу дакъа ду, кхечу кепара аьлча, шеца цаьна эстетикин гІуллакхдар а долу, йозанан къамелан гІуллакхдар ду; нохчийн литература тІехъажийна йу Іилманан агІонхъара дуьне довзарна а, иштта дешнийн кхоллараллин говзарийн мотт бовзарна а, йешаран культурин йукъара башхаллаш карайерзорна а, литературин говзарех кхетарна а, дашца шен амал билгалйаккхарна а, иза, исбаьхьаллин литературас ша-тайпанчу маттахъ дуьций хайитарх кхетам кхолла а, ткъа литературин мотт йукъарчу меттан шолгІа система санна бу, цо кхуллу личностан синхаамийн дакъа, цуьнгахъ ойланца хІуманан кеп хІотто а, ассоциаци йало а, логически ойла йан а, дешаран предмет хъажийна йу оцу дешаран предметехула кхочушхуьлу тІаьхьенера тІаьхьене нохчийн, оьрсийн, дуьненан культурийн оьздангаллин а, эстетикин а ламасташ дІакховдор.

«НЕНАН (НОХЧИЙН) МЕТТАН ЛИТЕРАТУРА» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТ ІАМОРАН ІАЛАШОНАШ

«Ненан (нохчийн) меттан литература» предмет Іаморо кхочушйан йеза рогІера Іалашонаш:

- нохчийн литературехъ эстетикин агІонхъара кхеташ болу гуманистически дуьненхьежам, Россин йукъара гражданин кхетам а, къоман синкхетам а, патриотан дог-ойла а йолуш, дукха къаьмнаш долчу Россин халкъех шен халкъ хиларх дозалла а хеташ йолу амал личностехъ кхиор.

- нохчийн литература йовза лааран дог дар кхоллар, нохчийн къоман ширачу заманера схъайогІу культура мехалла хетар кхиор, дешархо шен къоман мотт а, культура а Іаморан кха тІе ваккхар, къоман культурин тІаьхьалонна йукъавалор.

- кьоначу тӀаьхьенехь дӀайахначуй, карарчуй, йогӀур йолчуй заманийн уьйр ларӀан йезаш хиларан кхетам кхиор а, нохчийн кьоман культура ларӀарехь жобпалле хилар кхоллар;

- дукха кьаьмнаш долчу Россин пачхьалкхехь личностана кхиаме социализаци а, ша шегяхь стогалла кхиорна оьшу интеллектуале а, кхоллараллин а таронаш кхиаьар.

«Ненан (нохчийн) меттан литературин» дешаран предмет тӀехьажийна роӀера хьесапаш кхочушдан:

- Россин культури а, историн а цхьаь йолчу кхоченан, Россин Федерацин дерриге кьаьмнийн культурийн диалоган контекстехь а нохчийн кьоман литературин тӀаьхьалонна йукьабалор;

- тӀаьхьенера тӀаьхьене историко-культурни, оьздангаллин, гӀиллакхийн мехаллаш дӀакховдоран хьокьехь ненан меттан нохчийн литературин маӀнех кхетар;

- ненан меттан нохчийн литературин историца йолу уьйр кьастор, нохчийн литературехь йолу кьоман- ша-тайпана синьоьздангаллин а, материальни а нохчийн кьоман культури исбаьхьаллин шорталлах сингар кхоллар;

- Россин Федерацин кхидолчу кьаьмнийн литературин контекстехь нохчийн литература а кхуьу хилам санна цунах хаарш эцар; уьш вовшийн эр;

- нохчийн литература бухе диллина культури а, оьздангаллин а маӀна билгалдаккхар; йешначун хьокьехь мах хадош а, шена хетарг олуш а барта а, йозанца а кьамел дан хаар;

- Ер-дахарехь а, дешаран процесехь а нохчийн литературех пайдаэца хаар кхоллар;

- шен мукьачу хенахь йешарна ханна план хӀоттор, нохчийн маттахь шен хазахета йешаран говзарш мехала хетар кьастор а, бух балор а;

- нохчийн литературин говзарш системехь йешарца дуьне довза а, дуьненахь ша дӀалоцу меттиг кьасто а, адаман а, йукьараллин а йукьаметтигаллин гармонизаци латторан а хьашташ кхоллар;

- хаамийн хьостанашца болх бан хаар кхиор, Интернетера а, иштта кхийолчу хьостанашкара хаамашна презентаци йар а, кечйар;

ХЬЕХАРАН ПЛАНЕХЬ «НЕНАН (НОХЧИЙН) МЕТТАН ЛИТЕРАТУРА» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН МЕТТИГ

«Ненан (нохчийн) меттан литературин» предметан программа хӀоттийна Федеральни пачхьалкхан дешаран стандартан коьртачу йукьарчу дешаран программы буха тӀехь, иза лерина йу дешаран 340 сахьтана. (5 кл. – 68 с., 6 кл. – 68 с., 7 кл. – 68 с., 8 кл. – 68 с., 9 кл. – 68 с.). Программин инвариантивни дакъош I аморна лерина 296 сахьт ду.

Белхан программа вариативни декъана программа хӀоттийнчу авторша хаьржинчу говзаршна лерина йолу йешаран хенан резерв лаьтта 54 дешаран сахьтах.

«НЕНАН (НОХЧИЙН) МЕТТАН ЛИТЕРАТУРА» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН ЧУЛАЦАМ

Дешаран предметан чулацамо шена йукьалоцу литератури говзарийн а, цера авторийн а гайтар, иштта тематикин блокаш а: «Халкьан барта кхолларалла», «Нохчийн йаздархойн говзарш», «Кхечу кьаьмнийн литература».

ТЕМАТИКИН БЛОКАШ

5 класс (68 сахът)

Халкъан барта кхолларалла – 10 с.

Нохчийн халкъан туьйра «Кхо ваша»
 «Гамашийна олхазар»
 «Кхо ваша а, саьрмик»
 «Добьшуш хилла кІант»
 «Барзо Іахарца мохк къовсар»
 Фольклоран кегий жанраш: кичанаш, хІетал-металш

Нохчийн йаздархойн говзарш – 46 с.

1) Литературин туьйранаш – 6 с.

Б. Саидов «Майра кІант Сулима» (дацдина).
 М. Мусаев «ЦІен маьхьси»
 С. Гацаев «Чкъоьрдиг» (дацдина).
 А. Исмаилов «Бирдолаг»

2) XX бІешаран литература – 33 с.

С. Бадиев. «Зайнди».
 М. Мамакаев. «Баппа»
 І. Мамакаев. «Садаьржаш»
 М. Сулаев. «Ламанан хи»
 І. Гайсултанов. «Кегий йийсарш» («Александр Чеченский» повесть йукъара дакъа).
 А. Сулейманов. Стихотворени «Борз ю угІуш»
 Х. Саракаев. «Баьпкан чкъуьйриг»
 Окуев Ш. «Лаьмнашкахь суьйре». («Лаьттан дай» гулар йукъара).
 І. Ахмадов. «Къонахалла»
 Ш. Арсанукаев. «Баьпкан юьхк»
 Д. Кагерманов. «ДоттагІалла»
 Х. Сатиев. «Лаьмнийн къоналла»
 Ж. Махмаев. «Буьйсанан гІулчаш»
 В.-Хь. Амаев. «Малх чубаре хьоьжура иза»
 Дикаев М. «БІаьстенан аматаш».

Берийн журнал «СтелаІад»: журналан специфика, жанраш, рубрикаш, тексташца болх бар.

3) XXI бІешаран литература – 7 с.

Ш. Рашидов. «Нана-Нохчийчоь»
 М. Бексултанов. «Ца кхетта хестор»
 А.-Хь. Хатиев. «Нохчийн мотт».
 С. Мусаев Рассказ «Хьайбанан чам».
 М. Ахмадов. «Ушурма волчоь, хьошалгІахь».

Кхечу къаьмнийн литература – 1 с.

М. Лермонтов «Кавказ» (гочийнарг Сулаев М.)

Резервера сахъташ – 12 с.

«НЕНАН (НОХЧИЙН) МЕТТАН ЛИТЕРАТУРА» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТ КАРАЙЕРЗОРАН КХОЧУШДАН ЛОРУ ЖАМІАШ

Кобртачу школахь «Ненан (нохчийн) меттан литература» дешаран предмет Іамор хъажийна ду дешархой роҠера личностни а, метапредметни а, предметни жамІашка кхачарна.

ЛИЧНОСТНИ ЖАМІАШ

«Ненан (нохчийн) меттан литература» предметан белхан программин личностни жамІаш коьртачу йукъарчу дешаран тІегІанехь кхочушхуьлу дешаран а, кхетош-кхиоран а болх дешаран организацехь цхъаьна дІабахъарца. Болх дІабахъар кхочушдо Россин социокультурни а, синъобздангаллин а ламасталлин мехаллашца доҠуш ма-хиллара. И мехаллаш йукъараллин бакъонаша къобалйина тІе а эцна, цара аьтто бо шен дуьне довзар а, ша шен кхетош-кхиор а лакхадаккхарехь.

«Ненан (нохчийн) меттан литература» предметан белхан программа карайерзоран личностни жамІаш коьртачу йукъарчу дешаран тІегІанехь декхарийлахь ду дешархошна, дикачу мехаллах пайда а оьцуш, куьйгалла а хилла дІахІитта, шайн гІуллакхдарехь гулдина зераш шордан а, церан буха тІехь кхетош-кхиоран гІуллакхдаран хъежамаш кхолла а, цу йукъахь кху декъахь а:

- **гражданалла кхетош-кхиоран:**

гражданинан декхарш а, цуьнан бакъонаш а кхочушийн кийча хилар, бакъонаш а, машар а, кхечу адаман законан бакъонаш ларар; доьзалан, йукъарчу коьртачу дешаран программаш кхочушийчу дешаран организацин, меттигерчу йукъараллин, хьомсарчу мехкан, пачхьалкхан дахарехь жигара дакъалацар; цхъана а кепара эсктремизм, дискриминаци тІецалацар; адаман дахарехь тайп-тайпана социале институташа дІалоцу меттигах кхеташ хилар; гражданинан коьртачу бакъонех, машарх, декхарх лаьцна хъежам хилар, социале нормаш а, личностни йукъаметтигаллин бакъонаш а йовзар; коррупцина дуьхьало йан кийча хилар; тайп-тайпана гІуллакхдар нахаца цхъана дан хууш хилар, дешархойн шаьш дечу урхаллахь дакъалаца кийча хилар, гуманитарни гІуллакхаллахь (волонтералла, нахана гІо дар,) дакъа лоцуш хилар а.

- **патриотийн кхетош-кхиоран:**

дуккха а къаьмнаш долчу йукъараллахь Россин гражданин хилар дозалла хетар, ненан мотт Іамор, Россин Федерацин а, шен къоман а, Россин къаьмнийн а истори, культура йовза лууш хилар, шен Даймехкан мехаллаш доккха хІума хеташ хилар: Илманан, искусствон, спортан, технологин, тІеман а, белхан а хьуьнарш мехала хетар; Россин символаш, пачхьалкхан деза денош, исторически а, Іаламан тІаьхьалонаш, памятникаш, хьомечу пачхьалкхехь дехачу къаьмнийн ламасташ ларар. синъобздангаллин кхетош-

кхиор: синмехаллаш харжа обшучохъ а, обздангалла харжа эшар нисделлачу хьолехъ а нийса харжам бар, шен леларан нийса мах хадо хаар а, нехан леларан мах хадо хаар а, харц леларшна реза цахилар; личность индивидаца а, йукъараллица а маърша, жобпалле хилар.

- **синъобздангаллин кхетош-кхиоран:**

искусствон башх-башха тайпанаш а, шен къоман а, кхечу къабмнийн а ламасташна, кхоллараллина а битаме хилар, искусствон синхааме тIелаткъамах кхеташ хилар, исбаъхъа культура ладаме хетар, Даймехкан а, дуьненан искусствон мехаллех кхеташ хилар, этносийн культурин ламасташ а, халкъан кхолларалла а маъIне хетар, тайп-тайпанчу искусствощкахъ шен меттиг каро хъажар а;

- **физически кхетош-кхиоран, могошаллин культура а, синхаамийн хьал а кхиоран:**

дахаран мехаллех кхетар, шен могошалла ларйар, могошалла ларйеш дахар нисдар (пайде хIума йаар, гигиена ларйар, садаIаран а, белхан а хенан раж ларйар, спорте лелаш йа физкультура йеш хилар); вуон хIуманаш лелор дитар (къаьркъа малар, наркотикаш лелор, тонка озар), иштта кхийолу дегIан а, синан а могошалла талхош йолу хIуманаш целелор. кхерамазаллин бакъонаш ларйар, иштта интернет-машанашкахъ а кхерамазаллин бакъонаш ларйар, стресс хила тарлун хьелашна марзвалар, хийцалучу социале а, хаамийн а, Iаламан а хьелашна а кийча хилар, иштта цу хьокъехъ шен дахаран зерех пайда а обцуш, кхин дIа а шен Iалашонашка дIаэхар;

шена а, кхечарна а бехк билла сиха цавалар;

шен синхаамаш шеггахъ сацо хаар, кхечеран синхаамийн хьолах кхетар;

стаг гIалат волуш хуьлуш хилар хаар а, шен гIалаташ тIелаца хаар, уьш нисдан дежа хъажар везар;

- **къинхъегаме кхетош-кхиоран:**

хьалхахIиттийна декъарш кхочушдан Iалашонца жигара дакъалацар (добзалехъ, гIалин, кIоштан йукъардешаран дешаран организацехъ), йукъараллин а, технологически а гIуллакх а, болх а дIаболо, дIахIотто хаар, тайп-тайпана гIуллакхаллин план хIотто а, иза кхочушйан а Iамар, тайп-тайпана къинхъегаман корматаллаш Iамор, корматаллин йукъараллехъ дIатарвала, ваза.

- **экологин кхетош-кхиоран:**

йукъараллин а, Iаламан а, Iилманийн а хааршна тIе а тевжаш, гонахъарчу Iаламан хьокъехъ хьалхахIуьтту хьесапаш кхочушдан, гонахъарчу Iаламан пайдехъ хин долу гIуллакхаш дIадахъа план хIоттор, экологин культурин тIегIа лакхадаккхар, экологин кIорггера проблемаш йовзар, уьш кхочушйан некъаш лахар, гонахъара Iалам бехдийр долу белхашна дуьхьал жигара дакъалацар, Iаламан, технологин, йукъараллин йукъарлехъ зIе латтош волу гражданинан маъIна довзар, экологин хъежамашна лерина гIуллакхаллехъ жигара дакъалацар.

- **Iилманан мехаллех кхетам:**

вайзаманан Iилманан системехъ адам а, Iалам а, йукъаралла а кхиар толлучу хъежамашна тIе а тевжаш, адаман Iаламца а, йукъараллица а йолу зIенаш а, дуьне довзаран гIирс санна меттан а, йешаран а культура карайерзор, талламаш бар Iамар, талламийн зерийн ойла йар, талламаш ша а, коллективана а йукъахъ дIабахъар.

Йукъараллин а, Iаламан а хийцалучу хьелашна дешархо марзварехъ кхачойеш йолу

личностни жамIаш:

Добшучара йукъараллин зераш карадерзор, шен хене хъаьжжана йукъараллехъ леларан бакъонаш, норманаш, йукъараллин дахаран кепаш, тобанашкахъ, йукъараллашкахъ а, цу хьокъехъ добзалехъ нийса леларан коьрта йукъараллин меттиг къасто хаар;

билгалдоцу хъелашкахъ, кхечеран зерашна, хааршна виллина хиларца добшучаьргахъ зIе латторан хъуьнар хилар;

билгалдоцу хъелашкахъ, шен компетенци тIегIа лакхадаккхаран хъуьнар кхиор, ткъа иза кхочушдалур ду практически гIуллакхехула а, цуьнца цхъаьна кхечу адамашка а хъоьжуш Iамар, церан керлачу хааршна тIекхиар;

васташ билгалдахар а, уьш вовшахъэр, керла хаарш карадерзор, цуьнца цхъаьна идейн, кхетамийн формулировка йан хаар, объектех, хиламех гипотезаш кхолла хууш хилар, шен хаарийн дефицитех кхетар, шен компетенцин тIегIа довзар, шен кхиаран план хIотто хаар;

коьртачу кхетамех, терминех, чIагIделлачу кхиаран концепци декъехъ болчу кхетамех оьшург къасто хаар;

Iаламца, йукъараллин, экономикакин йукъаметтиган анализ йар, и йукъаметтигаш къастор;

гонахъарчу Iаламан бечу тIеIаткъамна чот а йеш, Iалашонашна тIекхочуш а, декхарш кхочушдеш а, шен гIуллакхийн, белхийн мах хадо хаар;

дешархошкахъ стрессийн ситуацешкахъ боха ца боха Iамор, хуьлчу хийцамийн а, церан тIаьхъенех нийса мах хадо Iамор, стрессийн ситуацешна дуйхъало йан йезаш хилар, стрессийн ситуацин мах хадо хаар, йуьхъарлаьцна гIуллакхашна, хъелашка хъаьжжина, корректировка йан хаар, йуьхъарлаьцначу гIуллакхехъ кхиамаш ца хилахъ а, воха а ца вухуш, кийча хилар.

МЕТАПРЕДМЕТНИ ЖАМИАШ

Дешаран универсальни довзаран дараш карадерзор.

Коьрта маьIнийн дараш:

объектийн (хиламийн) билгалйолу билгалонаш Iорайахар а, къастор;

классификацин ладам боллу билгалонаш а билгалйаха, йечу анализан жамI даран а, дустанан а. критерешна а бух бало;

хъалха хIиттийнчу декхаршка хъаьжжана, къастайечу факташкахъ хила догIурш а, бIостанехъ дерг а билгалдаккха, тергоне эцнарш гайтийта а, хила догIурш а, бIостанехъ дерг а Iорадаккхаран критереш йало;

хъалхахIоттийнчу декхарна оьшучу хаамийн дефецитахъ къастор;

хиламаш а, процессаш а Iаморехъ бахъанин-талламан уьйраш къастор, дедуктивни а, индуктивни а ойланехъ сецначарах пайда а оьцуш жамI дар, аналогича догIуш ойланехъ сецначун жамI дар, вовшашца уьйр йолчарах гипотезийн формулировка йар;

дешаран шардаран кхочушдан шен лаамехъ некъ лахар (масех вариант вовшах йустар, уггаре гIолехъ йерг харжархъама).

Бухера талламан дараш:

довзаран талламан гIирс санна хаттарех пайдаэцар;

догIуш доллу хаттарш хIиттор, шен лаамехъ лобхучу хаамашна жоп лахар;

шена хетачух лаьцна гипотезин формулировка йар, шен хетачун аргументаци йалор;

ша хIоттийнчу планаца талламан бар, чолхе йоцу эксперимент дIайахъар, талламан объектан башхаллаш билгалйахар, объектийн йукъара бахъанин-талламан уьйраш къастор Таллам барехъ (экспериментехъ) сьхачиллачу хаамийн бакъхиларх пайдэцаран мах хадор;

дIабаьхъначу талламийн хиллачу зерийн жамIийн ша формулировка йар, хиллачу жамIийн бакъхиларан мах хадоран гIирс бевзаш хилар;

процессаш, хиламаш, церан тIаьхъалонна хила тарлучу кхиаран прогноз йар, ишттачу а, царах терачу ситуацешкахъ шен хетарг къасто, керлачу хъелашкахъ а, контекстехъ а церан

кхиаран хетарг хьалха таттар;

Информацица болх бар

хьалха хИттийна дешаран декхарш а, тIейихкина критереш а кхочушйан хьостанашкара информаци, хаам лохуш тайп-тайпана некъех, гIирсех пайдаэца, харжа, анализ йан, системизаци йан, башх-башха информацин тайпанийн, гайтаран кепийн интерпретаци йан,

цхьаьна йоГу аргументаш лаха (цхьа верси, идей бакъйеш йа харцйеш), шен лаамехь информаци дIагайта йоГуш йоллу кеп харжа, чолхе йоцучу схемашца, диаграммашца, йа кхечу кепара графикаца кхочушдечу шардаран иллюстраци йан;

хьехархоша къастийнчу критерешца, йа шен лаамца формулировка йина информаци тешаме хилар къасто;

информаци эвсаре дагахь латто а, системизаци йан а.

Дешаран универсале, **коммуникативе дараш** карадерзор.

Къамел дар: хетачух кхета а, хетачун формулировка йан, Iалашоне а, къамел даран хьелашка хьаьжжана, эмоцеш гайтар, шена хетарг барта аларца а, йозанан текташкахь а дIагайта, къамел даран невербале гIирсаш бовза, социале билгалонийн маьIнех кхетар, Iотбаккхаме хьелаш кхуллу таронаш йовза, Iотбаккхамаш кIадбан, бартбан, кхечеран Iалашонех кхеташ хила, шеца къамел дечуьнца ларам хила, овздачу кепехь шена нийса цахетачун формулировка йар, къамел дечу йукъана доГуш долу хаттарш хИттор, шен лаамехь къамел даран формат харжа, аудиторин башхалле хьаьжжана, къамелана презентаци йан, цуьнга хьаьжжана барта а, йозанан а текстийн гайтаран материал хIоттор.

Шен лаамехь гIуллакх дIадахьар: билггал йолу проблем кхочушйеш болх ша беш а, йа тобанна йукъахь беш а гIолехь долчух кхета а, пайдаэца а, хьалха хIоттийна Iалашо кхочушйарехь тобанца кхочушйан йезаш хиларан бух бало, цхьаьна дечу гIуллакхан Iалашо тIеэца, и кхочушйан дараш тобанца билгалдаха, шайна йукъахь болх дIасхьабекъа, бартбан, процесс а, жамIаш а дийцаре дан, масех адамна хетачун йукъара маьIна даккха, куьйгалла дан кийча хила, тIедилларш кхочушдан, муьтIахь хила, цхьаьна бечу белхан дIахIоттаран план хIотто, цу балха йукъахь хIораннан меттиг къасто, белхан Iалашонаш вовшашна йукъахь, хIораннан тароне хьаьжжана, дIасхьайекъа, тобанан декъашхошца белхан Iалашонаш йийцаре йан, шен белхан дакъа кхочушдан, ша бинчу белхан мехалла къасто, белхан йуьхьца кхочушхилла долу жамI дуста, белхан жобпалле дакъа схьаэца, тобанна хьалха жоп дала кийча хила.

Дешаран универсале, **регулятиве дараш** карадерзор.

Ша шен къене хIоттор: дахаран а, дешаран а хьелашкахь нислун проблемаш къасто, сацам тIелоцуш тайп-тайпана некъаш билгалбаха, шардар кхочушдан шен лаамехь алгоритм харжа, дешаран шардар кхочушдан некъ харжа, ша кхийдайечу вариантшна аргументацеш йало, Iамочу объектех хийначу керлачу хаарийн хьесап а деш, кхийдайечу алгоритмана корректировка йан, харжам бан, бинчу сацамна жобпалле хила.

Ша шен терго латтор: ша шена терго латторан некъаш карадерзо, ша шена мотиваци йан, хьолана богIуш боллу мах хадо, хьал хийца план кховдо, дешаран шардар кхочушдеш, халонийн контекст лара а, халонашна сема хила, хийцалучу хьелашка хьаьжжана, шен сацамна адаптаци йан, кхочушхиллачу (кхочуш ца хиллачу) жамIийн бахъанаш кхето хаа, хиллачу зерийн мах хадо, хиллачу хьолехь пайде дерг къасто, керлачу хьелашка хьаьжжана, гIуллакхаллин йукъа коррективаш йало, гIалаташ къасто, Iалашонан а, хьолан а жамIца богIу мах хадо.

Эмоциале интеллект: шен а, кхечеран а эмоцеш къасто а, йийца а, царна урхалла дан, эмоцеш билгалйаха, эмоцеш хиларан бахъанин анализ йан, ша кхечу стеган метта хIотто, кхечун бахъанех, Iалашонах кхета, эмоцеш гайтаран некъан урхалла дан

Шех а, кхечарах а кхетар: кхечу стагах кхета, цуьнан хетачун ойла йан, гIалат вала / йала шен бакъо хила, изза бакъо кхечун йуйла хаа, ша долу хIума тергонехь латто йиш йоций хаа.

ПРЕДМЕТАН ЖАМІАШ «Ненан меттан (нохчийн) литературин дешаран предметан масале программа Іаморан предметан жамІаша къасто деза:

- 1) кхин дІа шен кхиарехъ ненан меттан литература йешаран а, Іаморан а ладамаллех кхетар; хІокху дуьнен чохъ ша вовзаран а, дуьнедовзаран а гІирс санна систематически йешар оьшуш хиларан хъашташ кхоллар, адаман а, йукъараллин а йукъаметтиг тайар, массо а агІор диалог йар.
- 2) ненан меттан литература халкъан къоман-культурин коьрта мехаллех цхъа мехалла хиларх, дахар довзаран ша-тайпа некъ хиларх кхетар
- 3) культурин самоидентификаци латтор, шен къоман культурин тоьлла говзарш Іаморан буха тІехъ ненан мотт Іаморан коммуникативни-эстетикин таронех кхетар;
- 4) шен хетарг аргументашца дІаала а, говзачу дашца барта а, тайп-тайпанчу жанрашкахъ йозанца а, оздангаллех вуьззана/ йуьззана квалифицированни дешархо кхиор, цуьнгахъ, хІуманан хъесап доккхуш, къамел дан Іамор, йешнарг йийцаре йечохъ дакъалацар, шен йешаран мукъачу хенан план хІоттор;
- 5) тайп-тайпана этнокультурин ламасташ гойтуьйту литературин исбаьхьаллин говзарех кхетар Іамо кхиор;
- 6) Іилманан а, гІуллакхан а, публицистикин а литературех исбаьхьаллин литературин башхаллаш къасто Іамар, йешначун критически мах хадо а, анализ а говзалла кхоллар, литературин говзарехъ гайтина дахаран исбаьхьаллин дуьненах кхетар;

Кхин дІа шен кхиарехъ ненан меттан литература йешаран а, Іаморан а ладамаллех кхетар; хІокху дуьнен чохъ ша вовзаран а, дуьнедовзаран а гІирс санна систематически йешар оьшуш хъашташ кхоллар, адаман а, йукъараллин а йукъаметтиг тайар, массо а агІор диалог йар.

ЖамІ: доьшуш верг/йерг кхета йешаран маьІналлех а, ладамаллех а, йешарна а марзло, тайп-тайпана говзарш йешаран зедалар хуьлу.

Нохчийн литература халкъан къоман-культурин коьрта мехаллех цхъа мехалла хиларх, дахар довзаран ша-тайпа некъ хиларх кхетар

ЖамІ: доьшуш верг/йерг кхеташ хуьлу нохчийн литературехъ къаьста нохчийн къоман менталитет, цуьнан истори, дуьненах кхетар, литературо адаман дахаран оьшу коьрта маьІнаш довзубьтий а.

Нохчийн фольклоран а, кхечу халкъийн фольклоран а, ХХ бІешаран нохчийн йаздархойн, ХХІ бІешаран йуьххьерчу йаздархойн литературин а, Россин халкъийн литературин а Іамийнчу говзариин коьртачу проблемах кхетар, литературин вастех кхетар, эстетически хъежам кхоллар, литературин исбаьхьаллин васташ кхуллуш долчу меттан гайтаран гІирсаш бевзаш хилар, оздангаллехъ ша къастор, Россин халкъан культурин говзариин а, нохчийн халкъан культурин а, дуьненан кхечу къаьмнийн, дуьненан культурин а говзарш Іаморехъ нохчийн меттан таронаш кІезиг цахиларх кхетар а.

ЖамІ: адамийн йукъара проблемаш йовзарехъ зедалар хуьлу доьшуш волчунна / йолчунна, нохчийн литературин меттан таронех пайдаоьцуш, и проблемаш йийца а Іема.

Литературин говзаршна анализ йан хаар, уьш муьлхачу жанрийн тайпанех йу къасто хаар, литературин говзаран теманах а, идейх а, гІиллакхе пафосах кхета а, кхолла а, турпалхойн амалш билгалйаха, цхъана йа масех говзариин турпалш вовшашца дуьхьалхІотто, тексташна йукъара цитатех а, нохчийн меттан суртхІотторан гІирсех а пайдаоьцуш, прозийн говзариин йа церан дакъош схъадийца хаар, ладобгІначу а, йешначу а текстех лаьцначу хаттаршна жоп далар, тайп-тайпанчу аларийн барта монолог йан, диалог дІайахъа, нохчийн литературин шена хета мах хадор, шен хетарг аргументашца дІаала а, говзачу дашца барта а, тайп-тайпанчу жанрашкахъ йозанца а, оздангаллех вуьззана/ йуьззана квалифицированни дешархо кхиор, цуьнгахъ, хІуманан хъесап доккхуш, къамел дан Іамор, йешнарг йийцаре йечохъ дакъалацар, шен йешаран мукъачу хенан план хІоттор;

ЖамI: доьшуш волчунна / йолчунна карадоьрзу литературин говзарийн анализ йар а, интерпретаци йар а, къамелаца и дIахIотто а, шена хетачунна аргументаци йан а, шениг чекхдаккха хаа а, ша йеша леринчу литературин го къасто а.

Тайп-тайпана этнокультурин ламасташ гойтуьйту литературин исбаьхьаллин говзарех кхетар Iамо кхиор; литературин говзарийн эпохаца йолу зIенех кхетар, цо шена чукьуйлу оздангаллин мехаллаш билгалйахар, нохчийн а, оьрсийн а литературин, культурин синьоздангаллин мехаллашна тIаьхьа вазар/йазар а, Iамийнчу литературин говзаршна шениг (цкъацкъа) интерпретаци йар.

ЖамI: доьшуш верг \ йерг Iема нохчийн литературин а, нохчийн матте гочийнчу а говзарех кхета.

Тайп-тайпана литературин жанрийн говзарш барта схьаййцарх кхетар а, Iамийнчу говзарийн тематикаца йозна сочиненеш а, изложенеш а йазйар, кхоллараллин цIеран белхаш а йаздар а, литературин а, культурин а теманашна рефераташ йазйар, говзаршкахь сюжетан элементаш, композици, исбаьхьаллин васташ кхуллуш долчу меттан гайтаран гIирсаш къастор а, говзаран идейн-исбаьхьаллин чулацам белларехь долчу церан маьIнех кхетар (филологин агIонхьара анализ йаран элементаш), литературин говзаран анализ йарехь литературоведчески терминологи йевзаш хилар, авторан позицех кхетар, Илманан а, гIуллакхан а, публицистикин а литературех исбаьхьаллин литературин башхаллаш къасто Iамар, йешначун критически мах хадо а, анализ а говзалла кхоллар, литературин говзарехь гайтина дахаран исбаьхьаллин дуьненах кхетар.

ЖамI: доьшуш волчо \ йолчо карадерзадо, маьIна а доккхуш, диканиг къастош, йешар, текстах кхета, кхечу тайпанийн текстах къасто Iема, интеллектуальни ойла йарца йешаран хьокьехь хиллачу дуьхьарлера синхаамашка йухаьажар.

Классийн предметийн жамIаш

5 класс:

- Россин кхидолчу къаьмнийн культурешца йолчу диалоган контекстехь нохчийн къоман оздангаллин мах хадо таро лун нохчийн халкъан а, литературин а туьйранин, кичанийн проблематика билгалйаккхар, говзаршкахь Даймакках а, Iаламах а лаьцна чукьуйлу ойланехь нохчийн къоман культурин а, оздангаллин а коьртачу мехаллах кхетар.
- Россин къаьмнийн культурин контексташкахь нохчийн фольклоран а, литературин а, культурин а хазнех йуьхьанцара сингар хилар, говзаршкахь доьзалин мехаллашкахь къаьстачу нохчийн халкъан ламастех кхетам хилар;
- нохчийн халкъан амалх а, нохчийн меттан а, къамелан а башхаллах йуьхьанцара кхетам хилар;
- тIехьажадечу хаттарийн буха тIехь фольклоран а, литературин а текстан маьIнин анализ йан хаарш хила; хьехархочун куьйгаллица хаттаршна жобпаш лучу форматехь историко-культурин комментарий а, шен тексташ а кхолла, исбаьхьаллин искусствон говзарш кхечу искусствон говзаршна дуьхьалхIитто а, шен пайдехь хин йолу говзарш харжа Iама.
- проектни-талламан гIуллакхаллин хьокьехь йуьхьанцара сингар хила, цуьнан жамIаш и дIадовзийта а, тайп-тайпана информацийн хьостанашца болха бан хаарш хила а.

ТЕМАТИКИН ПЛАНИРОВАНИ

5 класс (68 с.)

Тема а, чулацам а	Дешархойн гУллакхаллин коьртачу тайпанан башхалла
<i>Халкъан барта кхолларалла –10 с.</i>	
<p>Нохчийн халкъан туьйра «Кхо ваша» «Тамашийна олхазар». «Кхо ваша а, саьрмик». «Добьшущ хилла кIант. «Барзо Iахарца мохк кьовсар». Малые жанры фольклора: пословицы, загадки. Фольклоран кегий жанраш: кицанаш, хIетал-металш. Нохчийн халкъан туьйранаш. Туьйранаш кхаа тобане декъар: Iер-дахаран, тамашийна, дийнатех лаьцна туьйранаш. Нохчийн халкъан туьйра «Кхо ваша». Тамашийнчу туьйранийн элементаш. Iер-дахаран темица догIу туьйра «Тамашена олхазар». Туьйранан йукъараллин мукъамаш. Миска нах а, элан тайпанан нах а дуьхь-дуьхьалхIиттор. «Борз а Iахар а» - дийнатех лаьцна туьйра. ХIокху тайпана туьйранашкахь персонажаш йукъахь цIейаххана персонаж цхьогал хуьлу.Цхьогал нохчийн туьйранашкахь шина агIор гойту. Цхьадолчу туьйранашкахь иза мекара, хIиллане экха, аьшпанча, хьесталург санна гахь а, ткъа кхечу туьйранашкахь - иза хьекъале, хIуманна кархдолуш тIах-аьлла дийнат ду. Ча а, Борз а, мелхо, - сонта, Iовдал, кIиллу ду. Дукхахьолахь, уьш цхьам-цхьамма Iехийна, кхерийна уьдуш йа дойтуш нисло. Лом а, ЦIоькьалом а туьйранашкахь уггаре нуьцкъала дийнаташ санна гойту, церан вастехь къаьста къиза Iазапхо. Цара олалла до массо а дийнаташна</p>	<p>Iаматан декъана лерина теоретикин статьян историкин-культурин информаци йеша, кхета, йийцаре йан. Кицанаш исбаьхьа деша. Аналитически къамелехь дакъалацар. Тайп-тайпана къаьмнийн кицанаш а, хIетал-металш а дуьхь-дуьхьалхIитторан анализ дIайахьар. Туьйранаш исбаьхьа деша, цу хьокъехь, ролешка доькьуш а, царах кхета а. йухайийцаран тайп-тайпана кепаш карайерзо. Дащца болх бан а, цу хьокъехь, историкин-культурин коментари хIотто а. ЦхьаьнайогIучу тайп-тайпана къаьмнийн туьйранийн, фольклоран, литературин туьйранийн персонажийн васташ а, тематика а дуьхь-дуьхьалхIотто.</p>

<p>тӀехь. Дийнатех лаьцначу туьйранашкахь аллегорическӀа йалорца гойту адамиьн кхачамбацарш. Цу меттигашкахь дийнатийн леларех пайдаоьцу адамиьн амалшкахь долу анташ, сиркхонаш Юрайохуш. Иштта йолчу говзаршкахь коьрта долчу декъана, юмор, ирони хуьлу. Литературин теори: фольклор, фантастикин элементаш, туьйраниьн поэтика (терминаш ца йалош), туьйра жанр санна, туьйраниьн тайпанаш, туьйраниьн композици, дустарш, йухааларш, дӀадолор, чаккхе, туьйраниьн кульминаци, гипербола, эпитет, туьйраниьн вариантлалла.</p>	
<p><i>Нохчийн йаздархойн говзарш – 46 с. Литературин туьйранаш – 6 ч.</i></p>	
<p>Саидов Б. «Майра кӀант Сулима» (дацдина). Хьанал кьинхьегам а, дикалла а, адамиьн дахарехь оцу кхетамийн маьӀна, хьолахойн саьхьаралла а, мекаралла а йемалйар. Туьйранехь йолчу догдикалла а, кьинхетам а, оьздангалла а хастор. Мусаев М. «ЦӀен маьхьси» Хьекьал мекараллел а, сонталлел а лакхара хилар тӀечӀагӀдар. Нахана даьккхинчу оьрна чу ша вужу. Цунах терра долчу оьрсийн туьйранца уьйр. Туьйранехь йолу юмор. . Гацаев С. «Чкьоьрдиг» (дацдина). Халкъан васта буха тӀехь кхоьллина туьйра. Чкьоьрдигаца жоьра-бабин кьийсам -дахар дуьхьа кьийсам. Жоьра-бабин тӀехь баьккхина толам а, шена тӀехь баьккхинарг а. Исмаилов А. «Бирдолаг». Туьйранан философическӀа маьӀна. Туьйранехь цакхооран а, тешаме хиларан а тема. Туьйранан цхьайолчу персонажийн шех бӀобулуш хиларан амал йемалйар. Сен ницкъ, майралла, догдикалла, оьздангалла, цхьогаллан хӀилла,</p>	<p>. Јаматан декъана лерина теоретическӀа статьян информация йеша, кхета, йийцаре йан</p> <p>Литературин туьйраниьн текст исбаьхьа йеша а, цунах дика кхета а. Дийцаран фантастикин дӀахӀоттам кхуллу исбаьхьаллин гӀирсаш билгалбаха. Фольклоран говзаршна туьйра а, дийцар а мел герга ду кьастор. Дашца болх бан. Барта йа йозанца хаттаршна жоьпаш дала (цитированех пайда а оьцуш). Текстан анализ йеш коллективан диалогехь дакъалаца. Тайп-тайпана йухайийцаран кепаш карайерзо. ТематическӀа герга йолу говзарш дуьхь-дуьхьалхӀитто. Јаматан гайтаран материалца болх бан. Сочинени йазйан кечвала / кечйала.</p>

<p>бирдолагийн шалхалла. Дикано вуо эшор.</p> <p><i>Литературин теори: Литературин туйра. Халкъан туйранах литературин туйра къастар, фантастикин элементаш, гипербола, эпитет, туйранийн варианталла, диалог, монолог, туйранашкахь йолу овъдангаллин кепаш</i></p>	
<p><i>XX бешаран литература – 33 с.</i></p>	
<p>Бадурев С. «Зайнди» (дийцар). Дийцарехь болу овъдангаллин кхетамаш, дийцаран сюжет а, вастийн система а.</p> <p>Мамакаев М. «Баппа» (дийцар). <i>Литературин теори: дийцаран жанр, сюжет, васт.</i></p> <p>Лаха-Невре I. Мамакаевн музей чу виртуальни экскурси йар.</p> <p>Мамакаев I. «Садаържаш» (стихотворени).</p> <p>Сахилар гайтарехь йаздархочун говзалла.</p> <p>Сулаев М. «Ламанан хи» / « (стихотворени).</p> <p>Йаздархочун биографи. Жимачу а, боккхачу а Даймахке безам кхиор.</p> <p>Гайсултанов I. «Кегий йийсарш» («Александр Чеченский» цѐе йолчу повеста йукъара кийсак).</p> <p>Теман шерийн трагеди. Нохчийн къоман исторически дѐадахнарг Сулейманов А. «Борз ю угѐуш» / (стихотворени).</p> <p>Олхазаран-Кѐотара Сулейманов Ахъмадан музей чу виртуальни экскурси йар.</p> <p>Шегахь нехан гѐуллакхе хъажаран гѐиллакх а, догдикалла кхиор.</p> <p>Саракаев Х. «Баьпкан чкъуьйриг» / (дийцар).</p> <p>Ялтин тѐалам бан безаран ойла тѐчлагѐйар.</p>	<p>Поэтийн а, йаздархойн а биографин факташ йовзийтар.</p> <p>Байтийн а, прозин а текстах шовкъе вола/йола а, исбаьхъа йеша а.</p> <p>Йешначух шен йешаран йукъаметтиг гайта.</p> <p>Говзаран тема, проблематика, идейн-исбаьхъаллин чулацам билгалбаккха.</p> <p>Ламатан декъана лерина теоретикин статьян информация йеша, кхета, йийцаре йан.</p> <p>Дашца болх бан. Барта йа йозанца хаттаршна жопаш дала (цитированех пайда а оьцуш.)</p> <p>Текстан анализ йеш коллективан диалогехь дакъалаца.</p> <p>Тайп-тайпана йухайийцаран кепаш карайерзо.</p> <p>. Тематикаца герга йолу говзарш дуьхь-дуьхъалхитто.</p> <p>Дашца болх бан, исбаьхъаллин гайтаран гѐирсаш гучабаха.</p> <p>Текстехь коьрта дешнаш а, церан символически а, хѐуманийн йукъара уьйраш а гучайаха.</p> <p>Ламатан гайтаран материалца болх бан.</p> <p>Прозин текстийн йоцца йухадийцар хѐоттор.</p> <p>Дийцаран коьртачу турпалхочун вастан амалш билгалйаха.</p> <p>Байтийн тематически цхъаалла къастор.</p> <p>Лирически говзаршкахь исбаьхъаллин гайтаран гѐирсаш гучабахар (эпитет, синедерзор, дустар).</p> <p>Стихотворенин йуьхъанцара анализан йозанан белхаш кхочушбан.</p> <p>Стихотворенеш дагахь Ламо.</p> <p>Эпически говзар йухайийца (йоцца, ма-йарра, харжа а хоржуш). План хѐотто. Сюжет а, тематикин шатайпаналла билгалйаккхар.</p> <p>Говзаран тема а, коьрта ойла а, коьрта конфликт а билгалйаккхар.</p>

Окуев Ш. «Лаьмнашкахь суьйре». «Лаьттан дай» цIе йолчу гулар йукъара)
 Даймахке а, Iаламе а безам кхиор. Поэтан исбаьхьаллин говзалла.
Литературин теори: пейзаж, эпитет, аллитераци (гайтар кхиор).
 Ахмадов I. «Къонахалла» / (дийцар).
 Кхиазхочун амал дIахIоттар, ша шена тIехь толам.
 Арсанукаев Ш. «Баьпкан юьхк» / «(стихотворени).
 Вовшашца кьинхетаме хиларе кхайкхам, Iаламо лучунна а, адаман кьинхьегамна а тIалам бар,
 Кагерманов Д. «ДоттагIалла» / (дийцар).
 Бераллехь дуьйна кхетош-кхиор оьшуш хилар.
 Сатуев Хь. «Лаьмнийн къоналла» (стихотворени). Iалам поэтан кхетамехь а, исбаьхьаллин гайтарехь а.

Махмаев Ж. «Буьйсанан гIулчаш» / (дийцар).
 Беран синдуьне. Кхиазхочун кхиарехь драматически момент а, мах боцу зедалар а.
 Амаев В.-Хь. «Малх чубаре хьобжура иза» (дийцар).
 Диц ца лун шераш. Махкахдахаран сингаттаме суьрташ. Беран чохьарчу дуьненан гайтаран говзалла.
 Дикаев М. «БIаьстенан аматаш (стихотворени).
 Iаламан хазалла. Исбаьхьалла. Эстетика а, этика а (Iалам а, кьинхьегам а хастор).
Литературин теори: дустар, эпитеташ, метафораи, пейзаж.
 Ахмадов М. «Ушурма волчохь, хьошалгIахь» (дийцар).
 Шайх Мансуран йуьхьшано нохчийн исторехь дIалоцу меттиг Турпалхочун синьобздангаллин амат. Кьинхетаман а, доглазаран а тема тIамна а, машарна а дуьхьалхIоттор.
 Берий оьмарехула историн хиламаш йухаметтахIоттор.

Говзаран самукъане дадолор.	
<i>XXI бешаран литература – 7 с.</i>	
<p>Рашидов Ш. Стихотворени «Нана-Нохчийчоь» Пом дабаьллачул тӀаьхьа Нохчийчоь меттахӀоттор. ГӀаланаш, йарташ йухаметтахӀоттор. Республикин бахархойн сирла йахьаш. Текхуьу чкъор шен къоман синмехаллашна марздар. Стихотворенин ритм синъайӀама хьал гайтаран гӀирс санна.</p> <p>Бексултанов М. «Цакхетта хестор» (дийцар). Галаман дуьне тӀалам беш йукъаметтиг латторан хьашт. Хатуев I.-Хь. «Нохчийн мотт»/ (стихотворени). Адаман дахарехь ненан меттан дешан, ненан меттан къамелан хазалла. Хандешан кепийн шорталла. Ритмикин а, рифмин а башхалла. <i>Литературин теори: ритм, рифма.</i> Мусаев С.М. «Хьайбанан чам»/ (дийцар). Депортацехь нохчийн доьзалан халачу дахарх лаьцна дийцар. Бер доккха хилар. Берийн журнал «СтелаӀад»: журналан специфика, жанраш, рубрика, текстащца болх бар.</p>	<p>Поэтийн а, йаздархойн а биографин факташ йовзийтар. Байтийн а, прозин а текстах шовкье вола/йола а, исбаьхьа йеша а. Йешначух шен йешаран йукъаметтиг гайта. Говзаран тема, проблематика, идейн-исбаьхьаллин чулацам билгалбаккха. Аматан декъана лерина теоретикин статьян информаци йеша, кхета, йийцаре йан. Дашца болх бан. Барта йа йозанца хаттаршна жьопаш дала (цитированех пайда а оьцуш.) Текстан анализ йеш коллективан диалогехь дакъалаца. Тайп-тайпана йухайийцаран кепаш карайерзо. Тематически герга йолу говзарш хӀитто. Дашца болх бан, исбаьхьаллин гайтаран гӀирсаш гучабаха. Текстехь коьрта дешнаш а, церам символически а, хӀуманийн йукъара уьйраш а гучайаха. Аматан гайтаран материалца болх бан. Прозин текстийн йоцца йухадийцар хӀоттор. Дийцаран коьртачу турпалхочун вастан амалш билгалйаха. Байтийн тематически цхьаалла къастор. Лирически говзаршкахь исбаьхьаллин гайтаран гӀирсаш гучабахар (эпитет, синедерзор, дустар). Стихотворенин йуьхьанцара анализан йозанан белхаш кхочушбан. Стихотворенеш дагахь Iамо. Эпически говзар йухайийца (йоцца, ма-йарра, харжа а хоржуш). План хӀотто. Сюжет а, тематикин шатайпаналла билгалйаккхар. Говзаран тема а, коьрта оила а, коьрта конфликт а билгалйаккхар.</p>
<i>Кхечу къаьмнийн литература – 1 с.</i>	
<p>Лермонтов М. «Кавказ» (гочйинарг Сулаев М.). Кавказан исбаьхьалла, хӀокху махке болу безам хастор, культуруш йукъара диалог.</p>	<p>Тема къастор. Лирически говзаршкахь исбаьхьаллин гайтаран гӀирсаш гучабахар (эпитет, синедерзор, дустар). Стихотворенин йуьхьанцара анализан йозанан белхаш кхочушбан. Стихотворенеш дагахь Iамо.</p>
<i>Резервера сахьташ - 12</i>	

ЙУХХЕДИЛЛАР

1 Йуххедиллар

ТЕМЕТИЧЕСКИ, КХОЛЛАРАЛЛИН, ЖАМИАН КОНТРОЛЬНИ БЕЛХАН А, ШЕРАН ДЕШАРАН ПРОЕКТИЙН А ГЕРГГАРА ТЕРАХЪ

Литературин йешар	5 класс	6 класс	7 класс	8 класс	9 класс
Сочинени	4	4	4	4	4
Проект	2	2	2	2	2
Контрольни болх /Тестирувани/	1	1	2	2	2
Шеран стандартизиранни контрольни болх	1	1	1	1	1
дерриг	9	9	9	9	9

2 Йуххедиллар

Дагахъ Iамийча, дика хин йолчу говзариин исписок

5 класс

1. Кицанаш
2. М. Сулаев. «Ламанан хи»
3. А. Сулейманов. «Борз ю угIуш»
4. Ш. Окуев «Сан хьоме Нохчийчобь»
5. Х. Сатуев. «Лаьмнийн кьоналла»
6. М. Бексултанов. «Цакхетга хестор» (цхьа кийсак)
7. Ш. Окуев «Лаьмнашкахь суьйре»
8. А-Х. Хатуев. Нохчийн мотт
9. Дикаев М. «БIаьстенан аматаш»

3 Йуххедиллар

Хьехаран-методикин латтор Хьехаран-методикин Го-Iамат

Арсанукаев А. М. Эдилов С. Э. Нохчийн литература. 9 классана коьртачу йукьардешаран ишколан Iамат. – Соьлжа-ГIала, 2019.

Ахмадов М.М., Алиева З.Л-А. Нохчийн литература. 8-чу классана учебник-хрестомати. – Соьлжа-ГIала, 2018.

Эдилов С.Э. Нохчийн литература. 5-чу классана учебник-хрестомати. – Собыжа-ГПала, 2018.

4 Йуххедиллар

Урокашна арахарчу мероприятийн рекомендацци йина ларам «Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешаран» предметан чулацаман хьесап а деш, урокашна арахарчу гуллакхаллина лерина сахьташ билгалдоху дешаран вовшахтохараллица. Карарчу программо тидаме оьцу дешархойн урокашна арахарча гуллакхалла. «Ненан меттан (нохчийн) литературин» предметан чулацамца доьзна урокашна арахарча гуллакхалла кхочушдан лерина йу Нохчийн Республикин йуьхьанцарчу классийн дешархойн амале хьаьжжана а, кьоман а, этнокультурин а башхаллашка хьаьжжана. Урокашна арахарчу гуллакхалла хьажийна ду дешархойн культурин-кхоллараллин гуллакхалла, церан синьобьздангалла кхио а, обьздангаллин нийса харжам бан похIма кхио.

Класс	Мероприятин формат	Тема	Дешархойн гуллакхаллин коьртачу кепийн башхалла
5	Конкурс	Туйранийн уггаре тоьллачу йешархочун конкурс.	Говзаран исбаьхьа йешар. Текстан ладогIар. Туйранан иллюстраци. Тедехкарш кхочушдар. Йийцаре йар, хетарш дуьйцуш дагадовлар.
5	Викторина	Нохчийн халкъан барта кхолларалла.	Викторинехь дакъалацар. Тедехкарш кхочушдар. Хаттаршна жьопаш лахар. Хетарш дуьйцуш дагадовлар. ЖамIаш дийцаре дар.
5	Горга стол	Нохчийн поэтех лаьцна суна хIун хаьа?	Къамелехь дакъалацар. Хаттаршна жьопаш лахар. Темаца догIу хаттарш кечдар. Хетарш дуьйцуш дагадовлар. Барта хаам. Йешарна кечам бар.
5	Проектин гуллакхалла (Дайшна-наошна а, берашна а дезаде)	Суна дукхайеза киншка.	Барта хаам. Йеллачу темина стихаш, дийцарш дахар. Проектин болх кхочушбарехь материал гулийар а, кечийар а. Проект тIечIагIийар.

Рог1алла	Урокан чулацам	Сахьт	Хан				сайташ
			хьесапца		билгал		
1-ра четверть – 17 сахьт			8а	8б	8а	8б	
1	Мотт бацахь, къам а дац.	1					https://urok95.ru/
2	Бадуев С.С. дахаран а, кхоллараллин а некъ.	1					https://urok95.ru/
3	Бадуев С.С. «Олдам» дийцаран коьрта турпалхой.	1					https://urok95.ru/
4	Бадуев С.С. «Олдам» дийцар. Олдаман сингаттам.	1					https://urok95.ru/
5	Исбаьхьаллин вастах кхетам.	1					https://urok95.ru/
6	Мамакаев М.А. дахаран а, кхоллараллин а некъ.	1					https://urok95.ru/
7	Мамакаев М.А. «Лаьмнийн дийцар» стихотворени.	1					https://urok95.ru/
8	Стихотворенин ритмах, рифмех, барамах.	1					https://urok95.ru/
9	Ясаев М.Д. дахар, кхолларалла. «Хьоме юрт» повесть. Хийрачу махкахь.	1					https://urok95.ru/
10	Ясаев М.Д. «Хьоме юрт». Вежарийн кьинхетам.	1					https://urok95.ru/
11	Ясаев М.Д. «Хьоме юрт». Джанхотан васт.	1					https://urok95.ru/
12	«Хьоме юрт» повестан чулацам планаца бийцаре бар.	1					https://urok95.ru/
13	«Даймахке безам» сочинени язьян кечам бар.	1					https://urok95.ru/
14	«Даймахке безам» сочинени язьяр.	1					https://urok95.ru/
15	Хамидов 1-Хь.Х. дахар, кхолларалла. «Да-коч, схьа- коч» дийцар. Хьаша ларар.	1					https://urok95.ru/
16	Литературин произведенехь беламе долчух.	1					https://urok95.ru/
17	<i>Классал арахьара дешар.</i> Хамидов 1-Хь.Х. «Экзамен хаттар» дийцар.	1					https://urok95.ru/
2-га четверть – 16 сахьт							
18	Сулаев М.А. дахар, кхолларалла. «Ца вевза доттаг1» стихотворени.	1					https://urok95.ru/

19	Сулейманов А. С. дахаран а, кхоллараллин а некъ.	1				https://urok95.ru/
20	Сулейманов А. С. «Дахаран генаш» поэма. Къонахчун амалш.	1				https://urok95.ru/
21	Сулейманов А.С. «Дахаран генаш» поэма. Весет.	1				https://urok95.ru/
22	Эдилов Х.Э. «Сий делахъ, Латта!» стихотворени.	1				https://urok95.ru/
23	Арсанукаев Ш.А. дахаран а, кхоллараллин а некъ.	1				https://urok95.ru/
24	Арсанукаев Ш.А. «Тимуран тур» поэма. Тимуран б1о.	1				https://urok95.ru/
25	Арсанукаев Ш.А. «Тимуран тур» поэма. Айтамиран илли.	1				https://urok95.ru/
26	Арсанукаев Ш.А. «Тимуран тур» поэма. Ламанхойн васташ.	1				https://urok95.ru/
27	«Ламанхойн доьналла» сочинени язъян кечам бар.	1				https://urok95.ru/
28	«Ламанхойн доьналла» сочинени язъяр.	1				https://urok95.ru/
29	Хасбулатов Я.1. дахар, кхолларалла. «Дош» стихотворенин маъ1на.	1				https://urok95.ru/
30	Хасбулатов Я.1. «Стаг хила ваьллекъ хьо ара...» стихотворени. Ненан хъехам.	1				https://urok95.ru/
31	Гацаев С.А. дахар, кхолларалла. «Кавказ» стихотворени. 1аламан сурт.	1				https://urok95.ru/
32	Гацаев С.А. «Б1аьстенца къамел» стихотворени. Б1аьстенан хазалла.	1				https://urok95.ru/
33	<i>Классал арахъара дешар.</i> Гацаев С.А. «Чурт» шира легенда.	1				https://urok95.ru/
3-г1а четвeртъ – 21 сахът						
34	Сатуев Хъ.Д. дахар, кхолларалла. «Нашхахъ» поэма. Д1атесна юрт.	1				https://urok95.ru/
35	Сатуев Хъ.Д. «Нашхахъ» поэмин маъ1на.	1				https://urok95.ru/
36	Сатуев Хъ.Д. «Нашхахъ» поэмин а, Умхаев Хъ.С. «Нашха» стихотворенин а исбаъхъаллин башхаллаш.	1				https://urok95.ru/

37	Яшуркаев С.С. дахар, кхолларалла. «Маьрклаж-бодан тӀехь кӀайн хьобкх». Мадас арабаьккхина некь.	1				https://urok95.ru/
38	Яшуркаев С.С. «Маьрклаж- бодан тӀехь кӀайн хьобкх». Воккхачу стеган хьехам.	1				https://urok95.ru/
39	Яшуркаев С.С. «Маьрклаж- бодан тӀехь кӀайн хьобкх». Жовзанан васт.	1				https://urok95.ru/
40	Яшуркаев С.С. «Маьрклаж- бодан тӀехь кӀайн хьобкх». Вайн кьоман обзда гӀиллакхаш.	1				https://urok95.ru/
41	«Вайн халкъо лайнарг» сочинени язьян кечам бар.	1				https://urok95.ru/
42	«Вайн халкъо лайнарг» сочинени язьяр.	1				https://urok95.ru/
43	Символах кхетам балар.	1				https://urok95.ru/
44	<i>Классал арахьара дешар.</i> Мамакаев М.А. «Пондар» стихотворени.	1				https://urok95.ru/
45	Шайхиев I.Х. дахаран а, кхоллараллин а некь.	1				https://urok95.ru/
46	Шайхиев I.Х. «Дарцан буса» поэма. Ден хьехар.	1				https://urok95.ru/
47	Шайхиев I.Х. «Дарцан буса» поэма. Бакъволу доттаг I.	1				https://urok95.ru/
48	Абдулаев Л.Ш. дахар, кхолларалла. «Маьлхан каш» поэма. Коьрта турпалхо.	1				https://urok95.ru/
49	Абдулаев Л.Ш. «Маьлхан каш» поэма. Пхьеро бина сацам.	1				https://urok95.ru/
50	Бексултанов М.Э. дахаран а, кхоллараллин а некь.	1				https://urok95.ru/
51	Бексултанов М.Э. «Дари» дийцаран турпалхой.	1				https://urok95.ru/
52	Бексултанов М.Э. «Дари» дийцар. Артуран дехар.	1				https://urok95.ru/
53	<i>Классал арахьара дешар.</i> Бексултанов М.Э. «Дика ду хьо волуш» дийцар.	1				https://urok95.ru/
54	Дешархоша шаьш хаьржина произведенеш йийцаре яр.	1				https://urok95.ru/
4-га четверть – 16 сахьт						
55	Ахмадов М.М. дахаран а, кхоллараллин а некь.	1				https://urok95.ru/

56	Ахмадов М.М. «Лаьтта тӀехь лаьмнаш а хӀиттош» повесть. Ибраһим-хьаьжа.	1				https://urok95.ru/
57	Ахмадов М.М. «Лаьтта тӀехь лаьмнаш а хӀиттош» повесть. Хьаша ларар.	1				https://urok95.ru/
58	Ахмадов М.М. «Лаьтта тӀехь лаьмнаш а хӀиттош» повесть. ТӀом.	1				https://urok95.ru/
59	Ахмадов М.М. «Лаьтта тӀехь лаьмнаш а хӀиттош» повесть. Данин бӀаьхаллин хьуьнарш.	1				https://urok95.ru/
60	Ахмадов М.М. «Лаьтта тӀехь лаьмнаш а хӀиттош» повестан турпалхойн васташ.	1				https://urok95.ru/
61	<i>Классал араььара дешар.</i> Ахмадов М.М. «БочӀа» дийцар.	1				https://urok95.ru/
62	Бисултанов А.Д. дахаран а, кхоллараллин а некь.	1				https://urok95.ru/
63	Бисултанов А.Д. «ДегӀаста» стихотворени. Нохчийн къоман синмехаллаш.	1				https://urok95.ru/
64	Бисултанов А.Д. «ДегӀаста» стихотворенин маьӀна.	1				https://urok95.ru/
65	Бисултанов А.Д. «Шийла чилла йижна лайца...» стихотворени. Нохчийн къоман Ӏадат.	1				https://urok95.ru/
66	<i>Классал араььара дешар.</i> Бисултанов А.Д. «Гой шуна, доттагӀий...» стихотворени.	1				https://urok95.ru/
67	Дешаран шарахь Ӏамийнарг карладаккхар.	1				https://urok95.ru/
68	Шеран талламан болх. Тест.	1				https://urok95.ru/
69	Дешархоша шаьш ешна произведенеш йийцаре яр.	1				https://urok95.ru/
70	ЖамӀдаран урок.	1				https://urok95.ru/